

Makalenin Dergiye Ulaşma Tarihi: 12.10.2017
Yayın Kabul Tarihi: 04.12.2017

Ani Kenti Ortaçağ Savunma Sistemlerinin Değerlendirilmesi

Evaluation of Medieval Defense Systems In Ani City

Dr. Cem TÜYSÜZ *

Öz:

Ani Şehri'nin hâkim olduğu bölgede yapılan arkeolojik kazı ve araştırmalar şehrin 4500 yıla yakın bir zamandan beri insanoğlu tarafından iskâna tabi tutulduğunu göstermektedir. Kültür ve medeniyetler beşiği olarak tanımlanan Ani Kenti bu uzun geçmişinin izlerini bugün bir açık hava müzesi görüntüsüyle sergilemektedir. Şehir içinde her biri bir sanat eseri niteliğinde olan sivil, dini ve askeri mimari örnekleri bulunmaktadır. Bunlar insanlığın ortak bir mirası olarak kayıtlara geçmiştir. Ünlü İpek Yolu'nun Kafkas platosundan Anadolu platosuna geçişte ilk ve en önemli durağı olan Ani Kenti'nin savunmasına da bu yüzden her zaman önem verilmiştir. Bundan dolayı bugün dahi birçok kültür ve medeniyete ait savunma sistemlerinin örneklerini şehrin birçok yerinde görebilmekteyiz. Ancak hangi sur sisteminin ne zaman kim tarafından ve ne amaçla yapıldığı konusunda farklı görüş ve incelemeler bulunmaktadır. Bundan dolayı Ani Kenti'nin savunma sistemlerinin üzerine bir değerlendirme çalışmasının yapılması tarafımızca gerekli görülmüştür. Şüphesiz geçmiş her toplumun kendine has bir sanat anlayışı olduğundan dolayı bu sanatsal kaygının mimari üsluba da yansımaları kaçınılmazdır. Bu çalışmada Ani Kenti'nde bulunan farklı kültür ve medeniyetlere ait savunma sistemlerinin dönemsel kategorileri yapılarak, sur sistemlerinin ortak ve ayırım noktaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar sözcükler: Ani, Ortaçağ, Selçuklu, Savunma Sistemleri, Kale.

Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ctuysuz70@hotmail.com.,
<https://orcid.org/0000-0003-1470-1839>

Abstract:

Archaeological researches and excavations made in the area where the Ancient City of Ani once existed, shown that the city has been subject of human settlement for some 4500 years. Known as the cradle of culture and civilization, Ani City displays the traces of this long past as an open-air museum today. There are examples of civil, religious and military architecture in the city, each of which is a work of art. They have entered in records as a common heritage of the mankind. Which is why the defenses of the Ani City, the first and most important stop in the passing from the Caucasian plateau of the famous Silk Road to the Anatolian plateau, have always been taken seriously. Because of this, even today in many parts of the city various examples of defense systems belonging to many cultures and civilizations can be witnessed. However, there are different opinions and researches about which city wall system is made by whom, when, and for what purpose. Therefore, it has been seen as an imperative to conduct an evaluation study on Ani City's defense systems. Because each society has its own understanding of art, it is inevitable that this artistic understanding to get reflected in the architectural style. Therefore, in this study, by categorizing the defense systems belonging to different cultures and civilizations of Ani City according to their periods, similar and distinct points of the defense systems will be shown.

Keywords: Ani, Medieval, Seljuk, Defense Systems, Towers.

Ani Kenti'nin kabaca güney sınırını çizen Bostanlar Deresi'nin iki yakasında bulunan Cirittepe ve Harmanyeri'nde yapılan arkeolojik kazılarda bölgenin İlk Tunç Çağı boyunca devam eden Kura-Aras Kültürü'ne dâhil olduğu tespit edilmiştir (Işıklı,2012; Balkan ve Sümer, 1965). Bu kültür sona erdikten sonra, Ani Kenti Orta Tunç Çağında Aras Boyalıları Kültürü'ne (M.Ö. 2100-1200) dâhil olmuştur (Yardimciel,2015). Erken Demir Çağında (M.Ö. 1200) Şehrin Aslanlı Kapı olarak bilinen ana girişinin hemen doğusunda şehrin şu an için bilinen ilk sur sistemi hayata geçirilmiştir (Belli,2015). Orta Demir Çağında da (M.Ö. 800) ise iç kale'de Urartu sur sistemi çok net olarak görülmektedir (Yardimciel,2016). Bu surlara, Pers döneminde takviyeler yapıldığı anlaşılmaktadır (Belli,2015).

Ani, Şirak (Yakutel-Hamevi,1995) bölgesinde önemsiz bir kale görünümünde ve V. yy.dan itibaren de Ermeni Kamsarakan ailesinin idaresinde bulunuyordu (Manandian,1965). Ermeni Bagratuni ailesinden Aşot Misaker bu kaleyi fethederek Bagratlılar idaresine aldı. Bagratuniler bu sırada Arpaçayı (Ahuryan) kenarında yer alan Erazkavor'da bulunuyorlardı (Vardan,1937; Manandian,1965). Ani, III. Aşot döneminde (952-977) Bagrat ailesinin merkezi ve Şirak bölgesinin başkenti durumuna getirildi (Barthold,1308). Bagratlılar zamanında (M.S. 961) Ani'nin başkent yapılmasıyla şehrin önemi sosyo-ekonomik ve dini bağlamda daha çok artmıştır. Bu parlak dönemde, bilinenin aksine, Orta Çağ periyodu ilk sur sistemi de Aşot zamanında şehrin orta kısmına yapılmıştır.

II. Aşot (M.S. 961-977) şehrin savunma yönünden zayıf olan ve ovaya bakan kısmına -yaklaşık 2200 yıl sonra- yeni bir sur sistemini daha inşa etmiştir. Bagratlı Simbat zamanında ise (M.S. 977-989) aynı bölüme Bagratlıların ikinci sur inşaatı yapılmıştır (Vardan,1937; Manandian,1965; Köprülü,1943; Barthold,1308; Gündoğdu,2006). Son olarak şehrin Selçuklular zamanında fethi (1064) (Golden,1996; Burney and Lang,1971; el-Hüseyni,1943; Yınanç,1944; Brosset,1851) sırasında tahrip edilen şehir surları tamir ettirildikten sonra, kuleler ile desteklendiği görülmektedir (Kırzioğlu,1982;Gündoğdu2006).

Bu çalışma konusunda Ani Şehri'nin savunma sistemlerinin analizi ile farklı dönemlerde farklı kültürlerce yapılan surların ortak ve ayırım noktaları değerlendirilecektir.

Ortaçağ Dönemi Ani Kenti Savunma Sistemleri

Ünlü İpek Yolu Köprüsü'nün geçilmesiyle ulaşılan Ani Kenti'nin şu ana kadar tespit edilen en eski savunma sistemi kuzey yönündeki Erken Demir Çağı'na tarihlenen sur duvarlarıdır. **(Levha 1)** Bu sur duvarları, benzerleri Nahçıvan bölgesinde görülen anıtsal bir yapıya sahiptir. Yer yer tahrip edildiği görülen duvarların uzunluğu Aslanlı Kapı'dan başlamak üzere doğuya doğru 1. km'yi geçmektedir. Oldukça iri andezit taşlarla imar edilen sur duvarı Demir Çağı'nın habercisi bir metalürji tekniğine işaret etmektedir. Bu tür savunma duvarlarının ancak Demir Çağı teknolojisi ile mümkün olabileceği öngörülmektedir. Bu sur duvarlarında kullanılan iri andezit taşların ön, arka ve taşların birbirlerine yakın olan yerleri tıraşlanmıştır. **(Levha 2)** Bu inşa tekniğine rağmen sur duvarının kalınlığına da ayrıca önem verilmiş ve 2 m'ye yakın bir genişlik ile sur sisteminin daha kuvvetli hale getirilmesi sağlanmıştır. Bu haliyle Erken Demir Çağı'na tarihlenen bu sur sistemi anıtsal bir yapıya kavuşmuştur. Savunma duvarının inşası sırasında tamamlayıcı malzeme olarak çamur kullanılıp kullanılmadığı anlaşılmamaktadır. Buna rağmen iri taşların arasında oluşan boşlukların daha küçük taşlar ile doldurulduğu gözlenmiştir. Bu veriler ile kentin Eski Çağ periyodunda bölgenin ekonomik ve kültürel gelişmesinde belirleyici olduğu anlaşılmaktadır (Belli,2016).

Ani Kenti sahip olduğu üne Ortaçağ döneminde kavuşmuştur. Bu ün şüphesiz Bagratlıların bu merkezi başkent yapmasıyla alakalıdır. Bundan dolayı şehir, sivil-dini ve askeri mimari eserler ile donatılmıştır (Köprülü,1943;Gündoğdu,2006;-Kırzioğlu,1982;Kırzioğlu,1971; Marr,2000; Mapp,1934).

Ancak ilk dönem surları kentin orta kısmında Aşot zamanında X. yy'ın ilk yarısında yapıldığı belirtilmektedir (Çoruhlu,2016). **(Levha 3)** Şehir içinde yaptığımız araştırmalarda Kız Kalesi ve İç Kale olarak adlandırılan bölgeyi çevreleyen ve Menuçehr Camisi önünden geçen bu sur sistemi şehrin ilk dönem sınırlarını da çizmektedir. Bu haliyle şehrin günümüzdeki halinden daha küçük olduğu anlaşılmaktadır. Yine bilinenin aksine Orta Çağ periyodunda şehrin savunma sistemlerinin, sadece kuzeydeki Yevşan Düzü'nde değil doğal korumaya sahip olarak adlan-

dırılan Bostanlar Deresi'nin açtığı vadide de olduğu anlaşılmıştır. Büyük ihtimalle Arpaçay Nehri'nin doğu yakasında bugünkü Ermenistan sınırları içinde bulunan ve halen işletilmekte olan taş ocaklarından temin edilen kahverengi ve kırmızı tonlarındaki kesme taşlarla ön ve arka yüzleri örülmüş olan bu savunma sistemlerine ait sur duvarlarının iç kısımları ise kaba moloz taşlarla doldurulmuştur.

Kuzeyde bulunan ve tarafımızca karma sur sistemi olarak adlandırılan savunma tesisinin uzunluğu 5 km'yi bulmaktadır. Bu bölümdeki savunma sistemlerinin Ani'nin başkent yapılmasından sonra imar edildiği düşünülmektedir. Bu savunma tesisini oluşturan surlar içinden şehre geçiş imkânı veren 7 anıtsal giriş kapısı bulunmaktadır. Bunların en önemlileri, Batıdan doğuya doğru, Çiftebeden, Aslanlı (Ortakapı), Hıdırellez (Satrançlı) ve Arpaçay Vadisi yönünde olan Dere Kapısı'dır (Balkan ve Sümer,1965). **(Levha 4)**

Bu bölümde bulunan Orta Çağ surlarının ilk bölümü II. Aşot (961-977) zamanında yapılmıştır. Büyük ihtimalle şehrin genişletilmesi sonrasında savunma yönünden zayıf olan ve ovaya bakan bu kısımda savunma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. **(Levha 5)** Bagratlı Simbat zamanında ise (977-989) aynı bölüme Bagratlıların üçüncü toplamda dördüncü sur inşaatı yapılmıştır. **(Levha 6)** Son olarak inşa edilen savunma sistemi (1071-1110) yılları arasında Alpaslan adına hüküm süren Şeddathlı Ebu Şuca' Menuçehr tarafından yaptırılmış (Çoruhlu,2014) ve bir de kitabe eklenmiştir(Kırzıoğlu,1982). **(Levha 7)**

Ani Kenti'ndeki Selçuklu savunma sistemleri için üç bölge üzerinde durulmuştur. Bunlardan ilki şehrin ovaya açılan kısmında (Yevşan Düzü) bulunan karma sur sistemine sahip bölgedir. Bu bölümde daha önce var olan sur sistemine ek olarak yarım daire formunda yüksek kuleler ilave edilmiştir. **(Levha 8)** Savunma sistemlerine ait ikinci kısım Selçuklu Sarayı etrafına yapılan sur duvarlardır. **(Levha 9)** Üçüncüsü kısım ise iç kale bölgesidir. **(Levha 10)** Ani Kenti'nin savunma açısından en zayıf noktasını oluşturan ve kuzeydeki ovaya bakan kısmında şehre en yakın olan surlarda Selçuklu savunma sistemine ait kuleler bulunmaktadır. Aslanlı kapı olarak bilinen (Orta Kapı) girişin iki yanındaki büyük burçlar (kuleler) Selçuklu döneminde elden geçirilen surların orta kısmını oluşturmaktadır. Kapının doğu kısmından devam eden ve yaklaşık iki kilometre uzunluğunda olan surlara da Selçuklular müdahale etmiş ve bu bölümü burçlar ile desteklemişlerdir. Aslanlı Kapı'nın doğu ve batısında bulunan iki büyük burç (kule) içeriden merdivenle desteklenmiş olup gözetleme kulesi işlevi de görmektedirler.

İç kalede yapılan çalışmalarda beş farklı döneme ait savunma sisteminin tespiti yapılmıştır. Bu savunma sistemleri içinde Urartu ve Bagratlı dönemlerine ait surlar kolaylıkla ayırt edilmiştir. Üçüncü bölüm olan Selçuklu Sarayı bölgesinde yaptığımız çalışmalarda ise Ani'nin kuzeybatı yönünde ve sarayın doğusunda bulunan kayalık ile saray arasında bir duvar örülmek suretiyle vadiden gelebilecek bir tehlikenin önüne geçilmesi amacıyla savunma duvarının inşa edildiği tespit edilmiştir. Selçuklu Sarayı Bostanlar Deresi'nin açtığı vadinin dik yamacına yapıldığından güvenlik açısından son derece korunaklı bir yere oturtulmuştur. Buna

rağmen sarayın doğu ve batı yönlerine kayalık kesimlere ulaşınca kadar birer savunma sistemi inşa edilmiştir. Sarayın doğu yönündeki savunma duvarı düz olup, batı yönüne inşa edilen savunma duvarı ise tıpkı ön kısımdaki burçlar gibi iki katlı olduğu hali hazırda üzerinde bulunan hatıl boşluklarından kolayca anlaşılmalıdır. Buradaki amaç bu yapının aynı zamanda gözetleme kulesi olarak tasarlanmasından kaynaklanmaktadır. Bu şekilde Bostanlar Deresi'nin aktığı geniş vadiden gelebilecek tehlikenin önceden fark edilmesi amaçlanmıştır. Sarayın doğu yönüne ise ayrı bir savunma duvarı örülerek sarayın güvenliği artırılmıştır.

Sonuç olarak Bagratlılar öncesinde yerleşime sahip olduğu anlaşılan ancak Bagratlıların başkent yapması ve sonrasında Selçukluların fethi ile önemli bir sosyo-ekonomik merkeze dönüşen Ani Kenti'nin bu çalışmada özellikle savunma sistemlerinin dönemsel kategorisi ile teknik analizi yapılmıştır. Bununla birlikte yanlış bilinen tarihleme ve şehir içindeki surlar da ilk kez gündeme getirilmiştir. Bu çalışma ile birlikte şehrin kuzey yönünde bulunan karma sur sistemi içindeki Selçuklu etkisinin aynı zamanda Selçuklu Sarayı ve İç Kale civarında da olduğu anlaşılmıştır. Bu mimari üslubun Selçuklular tarafından Anadolu'da ilk uygulandığı yer olması nedeniyle Ani Kenti'nin önemi bir kat daha artmaktadır. Bu nedenle titiz bir çalışma ve uzman bir ekip ile Ani Kenti'nde bulunan Bagratlı ve Selçuklu savunma sistemlerinin bilinen ve bilinmeyen yönlerine değinilmeye çalışılmıştır. Genel olarak moloz taşlar ile örülen duvarların ön ve arka yüzleri kesme taşlar ile kaplanmıştır. Savunma yapıları üzerinde bulunan aslan, ejderha, satranç tahtası bezemesi, boğa başı gibi figürler, Selçukluların, gönüllerinde yaşattıkları Türk Kültürünün izlerini hâkim oldukları bölgelere damga gibi kazıdıklarını, yerin altı ve üstü ile Türk Yurdu haline getirildiğini göstermektedir. Bununla birlikte bu süslemeler askeri bir yapı olan surların sosyal hayat içinde de estetiksel bir yapıya kavuşmalarına olanak sağlamıştır.

Levhalar:

Levha 1

Levha 2

Levha 3

Levha 4

Levha 5

Levha 6

Levha 7

Levha 8

Levha 9

Levha 10

Kaynakça:

BALKAN K., SÜMER O. (1965). “1965 Yılı Ani Kazıları Hakkında Kısa Rapor”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı XIV, 1965-1-2, s. 103-118.

BARTHOLD, W.(1308), *Tezkire-i Coğrafya-yı Tarih-i İran, Fars*. Çev. Hamza Serdadver, s.278, Tahran ↑

BELLİ, Oktay,(2016), “Eski Çağ’da Ani Bölgesi”, I. Uluslararası Ani-Kars Sempozyumu (Ed. Belli, O-Yardimciel, A.,(2016)-Vedat Evren Belli-Cengiz Çelik), Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayını No: 5, s.34, İstanbul.

BELLİ, Oktay,(2015), “Eski Çağ’da Ani Kalesi ve Şehri”, *Kars Dergisi*, Sayı 8, Temmuz-Aralık 2015 s.12-17.

BROSSET, M.,(1851), *Histoire de la Georgia*, s. 328-329, Petersburg.

BURNEY, Charles – LANG, David Marshall,(1971), *The Peoples of the Hills*, s.210, London.

ÇORUHLU Yaşar,(2016), “Kars-Ani Kazılarında Orta Surun Batısından Çıkarılan Keramikler”, I. Uluslararası Ani-Kars Sempozyumu (Ed. Oktay Belli-Ayhan Yardimciel-Vedat Evren Belli-Cengiz Çelik), Belli Eğitim Kültür Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Yayını No: 5, s.92, İstanbul.

ÇORUHLU, Yaşar,(2014), “İpek Yolu Şehri Ani ve Ani Kenti Kazıları (2006-2009)”, II. Uluslararası Ahlat-Avrasya Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu, Atölye Omsan Matbaa Sanayi ve Ticaret A.Ş., s.143-157, İstanbul.

EL – HÜSEYİNİ, Sadruddin Ebu’l – Hasan Ali İbn Nasır İbn, (1943), *Ahbâr üd Devlet is-Selçukıyye*, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Necati Lügal), s.27-28, Ankara.

GOLDEN, Peter, B.,(1996), “The Turkic People and Caucasia” *Essays in the History of Armenia, Azerbaijan and Georgia*, p.55-56, The University of Michigan Press.

GÜNDOĞDU, Hamza,(2006), “Kültürlerin Buluştuğu Bir Ortaçağ Şehri: Ani” *A.Ü. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 2006/17, s.51-54-84.

IŞIKLI, Mehmet,(2012), Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 15, İstanbul.

KIRZIOĞLU, M.Fahrettin,(1982), Ani Şehri Tarihi (1018-1236), San Matbaası Yayınları, Ankara s.54-55.

KIRZIOĞLU, M.Fahrettin,(1971), “Selçukluların Ani’yı Fethi ve Buradaki Selçuklu Eserleri”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C.II, Ankara 1971, s. 131-133.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad,(1943), “Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları”, *Belleten*, cilt VII, sayı 27, Ankara1943, s.464.

MANANDIAN, H. A.,(1965), The Trade And Cities Of Armenia In Relation To Ancient Word Trade, ed. N. G. Garsoian, Lisbon, p.145-146.

MAPP, H. Я, (1934), Ahn, Mockba 1934, p. 50-200.

MARR, Nikolay,(2000), “Ani Arkeoloji Enstitüsünün Kuruluşu Hakkında”, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Hacali Necefoğlu), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı: 157, İstanbul 2000, s.52.

MÜVERRİH VARDAN,(1937), “Türk Fütuhâtı Tarihi”, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Hrant D. Andreasyan), *Tarih Semineri Dergisi* I-II, İstanbul 1937, s.159.

YAKUT EL-HAMEVÎ, Şihabuddin Ebü Abdullah,(1995), Mu’cemu’l-Buldan, I- III. Beyrut 1995, s. III/203.

YARDİMCİEL, Ayhan,(2016), “Kars-Ani’de Tespit Edilen Savunma Sistemleri Üzerine Öneriler”, *Seleucia*, Sayı VI, 2016, s. 307-318.

YARDİMCİEL, Ayhan,(2015), Orta ve Son Tunç Çağı’nda Orta Aras Havzası, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Eskiçağ Tarihi Doktora Tezi), Kars, 2015 s. 49.

YINANÇ, M. Halil,(1944), Türkiye Tarihi Selçuklu Devri, İstanbul, 1944, s.58-59.